

ШАҢАРАҚТА ПЕРЗЕНТ ТӘРБИЯСЫНДАҒЫ МАШҚАЛАЛАРДЫ ШЕШІҮДЕ МИЛЛИЙ ХӘМ УЛЫҰМАИНСАНЫЙЛЫҚ ҚӘДИРИЯТЛАРДАН ПАЙДАЛАНЫҰ

Т.Т.Сапарбаева – ассистент оқытыушы

Әжиянз атындағы Нәкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: оила, оилавий муаммолар, оилада бола тарбияси, ота-она муносабатлари.

Ключевые слова: семья, проблемы семьи, детское воспитание в семье, родительское отношение.

Key words: family, problems of family, children's education in the family, parental attitude(relation).

Хәр қандай миллеттиң өзине тән мәнаўиятын қәлиплестириў хәм жоқарылатыўда, шаңарақтың орны хәм тәсири теңсиз болып табылады. Себеби, инсанның ең таза хәм пәк сезимлери, дәслепки турмыслық түсиниклери, биринши гезекте, шаңарақта қәлиплеседи. Баланың характерин, тәбияты хәм дүнъяға көзқарасын белгилейтуғын руўхый өлшем – жақсылық хәм адамгершилиқ, жоқары пазыйлет, меҳир-муриўбет, ар - намыс хәм әндийше сыяқлы муқаддес түсиниклердин шаңарақ шараятында қәлиплесиўи тәбийий. Соның ушын да, шаңарақ орталығында пайда болатуғын ата - анаға хұрмет, олардың алдындағы өмирлик қарыздарлық миннетин терең аңлаў- хәр бир инсанға тән болған инсанылық пазыйлет.

Сол себепли, биз ғәрезсизлик дәўиринде шаңарақ институты жәмийетин басқа әхмийетли социаллық дүзилмелери, елимиздеги руўхый өзгерислер менен үйлесимли тәризде раўажландырыў, оның абырайын арттырыў мәселесине мәмлекетлик сиясаттың ең баслы хәм әхмийетли бағдары сыпатында турақлы дыққат қаратылып келмекте.

Мәмлекетимиз конституциясында шаңарақтың социаллық статусы анық белгилеп қойылғаны, усыған тийкарланып шаңарақ кодексleri хәм басқа да зәрүрли нызам хұжжетleri қабыл етилип, бул бағдарда тийисли хуқықый тийкар жаратылғаны да бул пикирди тастыйықлайды.

Усы мәнисте, шаңарақты, оның мәңгилик қәдириятларын улығлап, мәмлекетимизде “Ел-журт таянышы” деген әжайып естелик дәреткенимиз көпшиликтиң кеўлиндеги ис болғанын атап өтиў орынлы. Қысқаша айтқанда, шаңарақ саламат болса – жәмийет бекем болады, жәмийет бекем болса – мәмлекет күдиретли болатуғынлығы хәммеимизге аян болыўи тәбийий [1:58].

Инсан факторын хәр тәрәплеме камал таптырыў, өз ара жәрдем, орталық мүнәсибетлерин және де жақсылаў, жеке шаңарақлық хәм социаллық турмысында әпиўайылық хәм ҳадаллық, рассөзлик сыяқлы руўхыйлық әдеп-икрамлылық инсанларға тән болған сыпатлары және де раўажландырыў тийкарында республикамыздың социал-экономикалық раўажланыўын жеделлестириў дәўиримиздин ең зәрүрли келешек режелеринен есапланады.

Шаңарақ-жәмийет турмысын алға койыўшы, оны және де жоқары басқышларына көтерип раўажландырыў, келешек әўладларын тәрбиялап жетилистириўши, камал таптырыў ушын жуўапкер болған зәрүр ошағы.

Жәмийетимиз раўажланыўи өзиниң раўажланыўи нызамлықларына тийкарланған ҳалда шахс жетиклигин шама қылыўшы хәм тәрбия нәтийжелилигин асырыўшы факторлар талабын қоймақта. Усы менен бирге, республикамыз раўажланыўи менен шаңарақ, оның бәрше турмыслық басқышлары кескин өзгерислерге ушырап атырғанлығын естен шығармаў керек. Бизин жаңа шаңарақ пайда етиў тийкарында табысларымыз, сөзсиз, шаңарақта еркеклер хәм ҳаяллар толық тең хуқықлығы, шаңарақ ушын тең жуўапкершилиги тийкарында қурылады. Бирақ, жаңа шаңарақты пайда етиў әпиўайы жұмыс емес. Бул қурамалы процесс болып, оның өз машқалалары бар.

Республикамыз материаллық техника базасының раўажланыўи, өз нәўбетинде, шаңарақтың материал-

лық хәм руўхыйлық жетилисиўине, бул өз нәўбетинде шаңарақтағы балалар тәрбиясына ол яки бул дәрежеде тәсир көрсетеди. Мийнеткешлердин турмыс шараятларының жақсыланыўына, параўанлығына алып келеди.

Шаңарақтағы дәрәматлардың асыўы, бир тәрәптен, ата-аналардың билимлери хәм мәдениет турмысының жақсыланыўына себеп болса, екинши тәрәпинен, шаңарақ ағзаларының жоқары руўхыйлық ықтыяжларының жақсы қәлиплесиўине, шаңарақлық мүнәсибетлериниң раўажланыўына, байыўына, үлкенлер хәм кишилер арасындағы сөйлесиў мазмұны жақсы тәсир көрсетпекте. Усы себептен болса керек, республикамыздың, жәмәәтшиликтиң дыққат-итибары шаңарақларды бекемлеў, жаңа шаңарақларды пайда болыўи хәм қәлиплесиўине қаратылмақта. Жасларды шаңарақлық турмысқа таярлаў дәўир талабына айланып бармақта.

Шаңарақ хәм шаңарақлық тәрбия машқалалары ишинде ата-аналардың тәрбияшылық мәдениетин асырыў хәм оларға улыўма тәрбияға тән билим бериў дәўиримиздин актуал мәселелеринен бири. Шаңарақларды педагогика табыслары менен таныстырыў олардың бекемлигин тәмийинлеў қураллары. Екинши тәрәптен, бул өз нәўбетинде, балалардың тәрбиясына тийисли форма хәм методикаларын қәлиплестириў жолларынан бири. Тилекке қарсы, хәзирги ўақытта ата-аналардың ислеп шығарыўда көппеп шуғылланыўи себепли өзлериниң толық тәрбиялық ўазыйпаларын орынлай алмаўын тастыйықламақта.

Шаңарақлық тәрбия социаллық тәрбия менен тығыз байланыста болса, өсип киятырған жас әўлад параўанлығын тәмийинлеў мүмкин. Ол яки бунысының жоқлығы тәрбиялық процесске жаман тәсир көрсетеди.

Республикамызда хәзирги күнде шаңарақлардың социаллық әхмийети артып бармақта. Шаңарақлардың материаллық мүтәжликлерин толық қандырыў тийкарында балалар тәрбиясы ушын жуўапкершиликти күшейттириў процеси тезлеспекте. Биз ушын шаңарақ бекемлигин тәмийинлеўши әдеп-икрамлылық психологиялық байланыслар да жүдә зәрүр. Усы байланыс шаңарақлық мүнәсибетлер, толық сезимлик, эмоционаллық, аталық хәм аналық шаңарақлық бахытты тәмийинлеў мүтәжликлерин қандырады.

Ата-аналарға педагогикалық билим бериў, шаңарақлық тәрбия бойынша тәжирийбе алмасыўы, ата хәм аналарды тәрбия жұмысларына қызғын тартыў оларды мектепке, мәхәлле комитетлерине мирәт етиў мақсетке муўапық. Ата-аналардың бул зәрүр ўазыйпалары балалары жетилисиўин алдынан ойлаўи, тәрбия мақсетин анықлаў, қойылған мақсетти әмелге асырыў хызметин шеберлик пенен шөлкемлестириўге байланысly. Буның ушын:

А) Балалардың турмысы хәм шынығыўын туўры шөлкемлестириў (режим, ойын, мийнет, үйдеги оқыў ислери, спорт хәм т.б.).

Б) Өзиниң жеке хызмети хәм дем алыўын шөлкемлестириў (жұмыста, үй хожалығында, балаларды күтиўге, оқыўда, дем алыўда, жас әўлад тәрбиясы ҳақында хәм басқа да). Бирақ, бул жолда бир қанша қыйыншылықлар бар. Биринши қыйыншылық соннан

ибарат, шаңарақларда тәрбияның максетин хәм өз жууапкершиликлерин жақсы билмеушилик хәм бунда тәрбия методикалары, усыл хәм қуралларын анық қоллана алмау. Мәлим болғанындай, шаңарақта бир методика айрықша қолланылмайды, бәлким көплеген методикалар биргеликте қолланылады. Бизің хәзирги шараятымызда көбірек исендириу хәм оған биргеликте методикалар көбірек енгизиледи (мысалы, мақуллау, хошаметлеу). Мәжбүр етиу басқаларға қарағанда жәрдемши усыл сыпатында қолланылады.

Демек, тәрбия усыллары хәм методикаларын таңлау-оларды рауажландыруу хәм енгизиу шаңарақ турмысының зәрүр формасы. Жас әулад тәрбиясының табысы бир-биринен айрықша алынған усыллар емес, бәлким ойлап хәм жақсы шөлкемлестирілген методикалар дизимине байланыслы. Шаңарақта қолланылған ол яки бул усыллар хәкқында гәп кеткенде, соны есте сақлау лазым, егер шаңарақтың турмыс тәризи, турмысы хәм моралына усыллар таңланса, тәрбиялық нәтижелик асыуы яки сай келмесе, керисинше болыуы турмыста көплеген бақланған.

Шаңарақта балаларды тәрбиялау өзиниң бир қанша миллий өзгешеликлерине ийе. Олар халықтың қәлиплескен шаңарақлық дәстүрлері, үрп-әдетлері, халықтың психологиясы, турмысы хәм турмыс тәризи сыяқлылар.

Шаңарақтың балаларға көрсететуғын тәсир орталығы соншелли үлкен, ол жәмиет тәсири менен биргелесип кетеди. Сонлықтан, ата-аналарды хәм шаңарақларда тәрбияға тән билимлер менен, тәрбия методикалары менен қуралландыруу жүдә зәрүр.

Тәрбияға тән билим беріу машқаласы тек ата-аналардың жұмысы болып қалмастан, бәлкі барлық адамлардың жұмысы, кең мәниде мәмлекет әхмийетине ийе жұмыс. Республикамыз қарарларында айтып өтилгеніндей, барлық шөлкемлер, мийнет жәмәәтлері, улыўма жәмиет әдеп-иқрамлылық саламат, руўхый бай, бекем шаңарақты пайда етиу хәкқында, аналар хәкқындағы оларды турмысқа хәм мийнетке таярлау хәкқындағы жууапкершилигин асыруу зәрүр.

Жәмиетимиздеги хәр шахс балалардың тәрбияшысы болыуы, жаңа инсанды хәр тәрәппеме камал таптыруушы барлық жағдайларда, шарт-шараятларда қатнасуы тийис. Хәр бир жигит-қыз - болажақ ата-аналар. Усы себепли, жәмиетимиз олардың шаңарақ қуруына бийпарық қарап тура алмайды. Республикамыз балаларды жетилискен инсан қылып тәрбиялау ұазыйпаларын, шаңарақлардың бекемлігі, тәрбиялық мағлыұматын асыруу зәрүрлігін көтерип шықпақта.

Демек, шаңарақ турмыстың тәрбиялық тәрәппенен тууы шөлкемлестиріу ушын оқытушылар, кең жәмәәтшилик педагогика пәни арқалы халыққа жәрдем беріу, ата-аналарға тәрбиялық билим беріу системасын ислеп шығыуы тийис.

Педагог-алымлар изертлеулерінде дәлилленген, шаңарақлық тәрбияға тән жұмыслар төмендеги шараятларда орынланса, оның нәтижелілігі және де асады.

1. Мектеп өзиниң барлық тәсирлері жыйындысы шаңарақлық тәрбия процесине избе-из бағдарланса;

2. Оқытушылар жәмәәти шаңарақ пенен өз ара биргеликтегі дәуирінде өзлериниң этникалық-педагогикалық, тәрбиялық талаптарын тууы шөлкемлестире аласа;

3. Халық билимлендириу бөлими хәм мәкемелер шөлкемлестиріушиси ата-аналарды тәрбиялық процесске тарта аласа;

4. Оқытушылар тәрәппенен шаңарақлық тәрбияға басшылық балалар мектепке келместен алдын

басланса хәм бул жұмыс олардың барлық оқыу жылларында дауам еттирилсе.

Бул мәселелерди унамлы шешиуде қала, район орынлау комитеттері хәм халық тәлими бөлиimleri-ниң тәрбияшылық мүмкиншиликлери кеңейип атырған ұақыттағы тәсири хәзирги күн қарасынан зәрүр әхмийетке ийе болады. Демек, мәмлекетимизде улыўма тәлимди сыпат тәрәппенен түптен жаңалау тийкарында жасларды хәр тәрәппеме камал таптыруу ушын халыққа тәрбиялық билим беріуді хәр қашанғыдан да жоқары дәрежеге көтеріу - бизің ең тийкарғы ұазыйпамыз.

Шаңарақтың социаллық күш-қууаты оның тәрбия беріу мүмкиншиликлерінде, кәмил инсанды тәрбиялау қәбилетлерінде екенлігін хәммемиз билемиз. Бирақ биле турып, хәмме ұақыт бул мүмкиншиликлерден пайдалана алмаймыз яки тәрбия беріуде өзимиз сезбеген қалда қәтелерге жол қоямыз.

Бақлауларға қарағанда, ата-аналарда тәрбияға тән улыўма тәлим беріуде шешимін күтип атырған машқалалар мүнәсибетлер, айырым ата-аналардың мәдениаты хәм мағлыұматының пәс екенлігі, тәрбияға тән билимлерін өзлестиріуге кесент береді. Тураксыз кейпият, турмыслық өзгерислер шаңарақлық орталықта қарама-қарсылықты пайда етеді. Ата-аналардың анық бир-бирін түсинбеуі хәм өз ара келиспеушиликлери, яки баланың тәрбиялануы оның минезінде эгоизм көринистеги жағдайларды келтирип шығарады. Аталар бундай жағдайларда жазалауға мейиллик, ал аналар болса мұлайымлылық, бийтәрәпплик жағдайларында болады. Шаңарақларды хәр тәрәппеме үйрениу, олардың хызметлерін салыстырып талқылау хәм бақалау максетінде көплеген шаңарақларда тәбийий бақлаулар алып барылған. Бул бақлаулар нәтижесінде төмендеги жууақларды шығаруу мүмкин.

А) Шаңарақлық тәрбия нәтижелілігін асыруу факторларынан бири бала шахсын камалға келтириу ушын оны хәр тәрәппеме үйрениу, соның менен бирге, шаңарақлық тәрбия усыллары хәм формаларына дәретиушилик тәрәппен қатнаста болыу хәм оны рауажландыруу. Жасларды хәр тәрәппеме үйрениу оларды оқыуға, мийнетке, өз-өзин орап турған орталыққа, инсан жетилисиуі ушын зәрүр болған сыпатларынан ең зәрүрлерін ажырата алыуға үйретиу мүмкиншилигін береді.

Б) Ата-аналар ортасында тәрбияға тән билимлерди енгизиу, айрықша, шаңарақлық тәрбияда қыйыншылыққа ушырап атырған ата-аналарға жәмәәтшилик жәрдемін күшейттириу тийис.

В) Шаңарақлық тәрбияда жақсы табысларды қолға кириткен ата-аналардың тәжирийбелеринен пайдаланыу ушын оларды мектептің кеңейттирилген жыйналысларына, ата-аналар комитеттерінің мәжлислерине мирәт етиу хәм өз тәжирийбелери менен ортақласыуды жолға қойуу зәрүр. Олардан өнимли пайдаланыу ушын мектептерде ата-аналар күнин өткизиу зәрүр.

Г) Ата-аналар комитеттері басшыларының тикелей басшылығында радио байланысларды шөлкемлестиріу. Бунда «Ата-аналар - тәрбияшы», «Ата-аналардың бала тәрбиясындағы жеке үлгилери хәм олардың әхмийети», «Жасларды мийнетке, турмысқа үйретиу хәм таярлауда шаңарақ, мектеп хәм жәмәәтшиликтің бирге ислесиуі» хәм соған ұқсас темалардағы еситтириулерін таярлап, избе-из өткеріу зәрүр.

Д) Балаларды халық ауызеки дәретиушилигине тән қызығыуларды өсириу максетінде сәзүбетлер, гүрриндер, ертеке хәм дәстанлар оқып еситтириуді жолға қойыуы тийис.

Жууақлап айтқанымызда, хәр қандай ата-ана өз баласына тикенди рауа көрмейди, түрли қыйыншы-

лықлар, қәуип-қәтерлердің алдын алығға умтылады. Ата өз перзентлерінде мақсетке умтылығшылық пенен ажыралып турады. Бундай сыпатлар ул яки қыз екенлигине қарамастан, инсан ийелеуі тийис болған сыпатлар есапланады, оларсыз толық инсан шахсы камал таўмайды. Буның дәлилин және сонда көриў мүмкин, ана қолында атасыз үлкейген ул балада еркеклерге тән басшылық пазыйлетке мүтәжлик күшли болады, айрықша, ол жетиклик жасына жеткенде бул мүтәжлик және де күшейеди.

Әдебиетлар

1. Каримов И.А. Жоқары мәнаўият – жеңилмес күш. -Тошкент: 2008.
2. Антонов А., Борисов В.А. Кризис семьи и пути его преодоления. – М.: 1990.
3. Каримова В. Мехр ва мурувват оиладан бошланади. – Т.: Янги аср авлоди, 2004.
4. Тураева О. Оилавий муносабатлар психологияси. -Тошкент: 1990.

Ушбу мақолада оилада фарзанд тарбиясида учрайған муаммоларни ҳал қилиш бўйича маслаҳатлар бериб ўтилган. Тарбияда, асосан, бола тарбиясида миллий, умуминсоний кадириятлардан фойдаланиш бўйича асосий тушунчалар берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье даются ценные советы и рекомендации по проблемам воспитания детей в семье. Рассматриваются основные понятия по применению национальных и всеобщих человеческих ценностей в воспитании детей.

SUMMARY

The article contains valuable advice and recommendations on the problems of children's education in the family. There have been studied the basic concepts in using national and general human values in the education of children.

ЖӘДИТШИЛИКТЕ ИСМАЙЫЛБЕК ГАСПИРАЛИ ФЕНОМЕНИ

Қ.Сейтмуратов – педагогика илимлериниң кандидаты, доцент

Әжанияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сүзлар: жадидчилик, мактаб, мадраса, ислохот, маърифат, мустақиллик, педагог, диний таълим.

Ключевые слова: жадидизм, школа, медресе, реформа, просветительство, независимость, педагог, религиозное образование.

Key words: jadidism, school, madrasah, reform, enlightenment, independence, educator, religious education.

ХІХ әсирдің екінши ярымы ХХ әсирдің басларында Россия, Туркия, Мысыр, Араб мәмлекетлери, Хиндистан, Орайлық Азия хәм т.б. жерлерде жәдитшилик ағымының пайда болыуы хәм раўажланыуы үлкен тарийхый ўақыялардың бири болды. Бул дәўир миллий ояныў дәўириниң басламасы болып, ағартыўшы зыялылар хәр тәрәплеме раўажланған мәмлекетлерге теңлесий идеясын алға қоя баслады.

Буның баслы себеплериниң бири-сол дәўирдеги миллий буржуазияның қәлиплесе баслауы менен байланыслы дүньядағы социаллық-сиясий ўақыялар, атап айтқанда, 1905-жылғы Россиядағы аўдарыспақ, 1907- жылғы Ирандағы, 1908-жылғы Түркиядағы буржуазиялық көтерілислер, революциялық кейпийтағы жәмийетти демократияластырыў, сегиз саатлық жумыс күнин енгизиў, дворянлар ықтыярындағы жермүлклерди дийқанларға бөлип бериў хәм т.б. шақырық хәм үндеўлер менен қуралланған қозғалаңдардың, ис таслаўлардың, хәрәкетлердің пайда болыуы болды. Бұған және бир себеп, ХІХ әсирдің басларынан баслап Түркистанда, атап айтқанда Бухарада мектеп-медреселердеги берилип атырған диний тәлимди реформалаўға қаратылған умтылыслар, Түркистанды жаўлап алған Россия патшалығының езиўшилиқ сиясаты, халықтың күннен-күнге төменлеп баратырған күн көриси бул мәселениң және де тез пәт пенен раўажланыуына алып келди. Сол дәўирдеги революциялық кейпийтағы «Искра», «Буревестник», «Молот», «Новое время» хәм т.б. газета-журналлардың жәдитшиликтиң пайла болыуы хәм раўажланыуында әҳмийети жоқары болды. Бул ўақыялар менен таныс болған заманының алдыңғы қатардағы зыялылары социаллық, экономикалық хәм мәдениет реформаларды өткерий жолы менен халықтың турмысын түптен жақсылаўға, оларды мәдениет жақтан раўажландырыўға бел байлады. Бул хәрәкет «жәдитшилер хәрәкети» деп аталып, өз мақсети хәм ис бағдарламаларына ийе болған үлкен сиясий күш болып жетилисти.

Жәдитшилер жәмийетти төңкерис жолы менен емес, ал реформалар жолы менен раўажландырыўды өзлериниң тийкаргы мақсети деп белгиледи. Олар бул

Атаға болған мухаббат – бул, биринши нәўбетте, оған болған хұрметте өз сәўлесин таўады. Атаның абырайы оның өзине тән жетиклигинде көринеди. «Маған уқсап орынла», «Мен қалай ислесем, сен хәм солай исле» сыяқлы қағыйдаларға әмел қылынады. Нәзеримизде, ул бала минезиниң өзине тәнлиги хәм сондай хәрәкетлерде өз сәўлесин таўады.

исти ағартыўшылықтан баслап, сол дәўирде пайда бола баслаған жәдитшилик хәрәкети хәм жәдит мектеплери арқалы әмелге асырыўды нәзерде тутты. Олар түпкилиқли реформаларды әмелге асырыў ушын, биринши гезекте, халықтың, әсиресе, жас әўладтың билимин, сиясий ақыл-ой хәм пикирлеў дәрәжесин жоқарылатыў зәрүр деп есаплады.

«Жәдит» сөзи араб тилинен алынып, «жаңалық», ал жәдитшилер «жаңалық тәрәпдарлары» деген мәнисти аңлатады. Жәдитшилик дәслеп Қырымда пайда болып, оның тийкарын салыўшы түрк қәуимлериниң ҳақыйқат жанкүйери, қырым-татар шайыры хәм педагогы Исмайылбек Гаспирали (Гаспринский) (1851-1914) болып есапланады. Ол шығыс халықлары мәдениет өмиринде, әсиресе мектеп хәм ағартыўшылық тараўында үлкен бурылыс жасаўға себепши болған «жаңа усыл» (усули савтия) - жәдит мектеплерин дүньяға келтирди. Оның өзи дәслеп ески мектепте, кейиннен Ақ мешиттеги (Симферополь), Москвадағы гимназияларда, Воронеждеги әскерий мектепте тәлим алды. Оқыўға болған қызығиўшылық оны Туркия, Франция, Германия, Австрияға алып келеди, Вена, Мюнхен, Штутгарт қалаларында болады. Атақлы Сарбона университетинде тәлим алады, кейин елине қайтып келип, Қырымдағы Бахчасарайда «Шынжырлы» медресесинде рус тилинен сабақ береді.

И.Гаспирали өз заманының прогрессив пикирлеўши зыялысы сыпатында раўажланған мәмлекетлерге теңлесий идеясын бириншилерден болып әмелге асырыўға кириседі хәм көп өтпей дүньяда үлкен абыройға ийе болады. Ол түрк қәуимлериниң ҳақыйқый жанкүйери хәм мақтанышы есапланатуғын еди. Ол түркий халықларды бир миллет деп есаплады. Олардың илим, билим, мәдениет, ҳуқық мәселелеринде дүнья халықларынан кем болмаўын әрман етти хәм өзиниң барлық саналы өмирин, күш-қуўатын усы жолға сарплады. Сонлықтан да тез арада түрк дүньясының «идеялық атасы» сыпатында абырай хәм даңққа бөлениди [1:84].

Гаспирали елдин дүньяның раўажланған мәмлекетлеринен хәр тәрәплеме арқада қалыў себеплери-